

з отворами на одному кінці. Вони вживалися як підвіски-амулети в складі намиста або нашивались на одяг і головний убір.

На Мізинській стоянці був знайдений невеликий шматок бурштину, який міг використовуватись як прикраса, що нашивалась на одяг. Бурштин, ймовірно, мав середньодніпровське походження (з району Києва) чи, можливо, навіть походив з Прибалтики [1 – С. 50].

До категорії підвісок, можливо, відносяться й вузькі палички з бивня мамонта. Подібні палички знайдені в Пушкарях 1. Відомі вони і на інших пізньопалеолітичних поселеннях (Бланшар, Бадегуль та ін.). Деякі з них, масивніші, могли слугувати застібками хутряного одягу, але переважна більшість з них була досить крихкою для цього і слугувала лише як прикраси [4 - С. 278 - 280].

Пізньопалеолітичне мистецтво постає перед нами у готовому, вже сформованому вигляді, але у нас майже немає відомостей про його виникнення і становлення. Тому питання походження пізньопалеолітичного мистецтва тісно пов'язані з питаннями мистецтва взагалі. Не зупиняючись на цих питаннях, відмітимо лише, що витвори пізньопалеолітичного мистецтва не були втілені в життя релігійними ідеалістичними уявленнями, а лише відображали повсякденну діяльність первісної людини та виникли на її основі стихійно-матеріалістичне світобачення.

Джерела та література:

1. Археологія Української УРСР. – К., 1971. – Т. 1. – 451 с.
2. Борисковский П.И. Обзор истории изучения палеолита Украины // Археология. – К., 1947. – Вып. 1. – С. 85-97.
3. Борисковский П.И. Палеолит Украины // Материалы и исследования по археологии СССР. – М.-Л., 1953. - №40. – С. 176-304.
4. Бибилов С.Н. Мезин. “Праздничный дом” и костяной музыкальный комплекс // СА. - №3. – 1978. – С. 29-46.
5. Бунятыч К.П. Про періодизацію історії первісного суспільства // Археологія. - №1. – 1989. – С. 6-19.
6. Грачев Г.И. Некоторые черты хозяйственной деятельности народов севера Средней Сибири. – Л., 1986. – 103 с.
7. Грушевський М. Техніка і умілість палеолітичної доби в нахідках Мізинського селища / Чернігів – Північне Лівобережжя. – К., 1928. – С. 17-30.
8. Давня історія України. – К., 1997. – Т. 1. – 558 с.
9. Елинек Ян. Большой иллюстрированный атлас первобытного человека. – К., 1984. – 420 с.
10. Камысов М.Р., Крыжевская Л.Я. О классификации кремнеобрабатывающих мастерских // СА. – М., 1969. – С. 265-268.
11. Фролов Б.А. К интерпретации мезинского геометрического орнамента // Памятники древнейшей истории Евразии. – М., 1975. – С. 50-55.
12. Шовкопляс І.М., Шовкопляс І.Г. Мандрівка в глибину віків. – К., 1968. – 227 с.
13. Шовкопляс І.Г. Мезинская стоянка. – К., 1965. – 327 с.
14. Шовкопляс І.Г. Палеолитическая экспедиция 1954 г. // Краткие сообщения института археологии. – Вып. 5. – 1955. – С. 3-12.

Дмитро Кенін

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НЕРУХОМИХ ПАЛЕОЛІТИЧНИХ ПАМ'ЯТОК

У статті розглядаються проблеми музеєфікації палеолітичних пам'яток. Аналізується досвід консервації пізньопалеолітичних жител із кісток мамутів, відкритих на території Середньої Наддніпряниці та Подесення (Україна), багатощарової пам'ятки – Олдувайська ущелина (Танзанія), стоянки Вертешльошице (Угорщина), загальні положення збереження петрогліфів та палеонтологічних пам'яток.

З другої половини ХХ ст. у країнах світу набуває все активнішого розвитку новий науковий напрям у музеології та пам'яткознавстві – археологічна скансенологія. Одним із завдань цього напрямку є розробка програм з музеєфікації відкритих пам'яток з метою їх експонування *in situ* просто неба чи у комбінованому режимі – на фоні природного ландшафту та у стаціонарних павільйонах.

Нерухомі пам'ятки палеоліту можна поділити на такі групи (види): місцезнаходження; поселення; майстерні; петрогліфи; святилища; поховання. Кожний з видів можна далі розподілити на типи. Так, поселення можуть бути довготривалими з рештками господарсько-побутових комплексів (далі ГПК), складовою частиною яких було житло з кісток мамутів; сезонними та короткочасовими стоянками як з рештками легких житлових конструкцій, так і без них. Поселення та місцезнаходження можуть бути відкритими (просто неба) та закритими (у печерах, гротах, скельних навісах). Так, святилища можна поділити на дві підгрупи: об'єкти природного походження, котрі використовувалися як культові центри (зокрема Кам'яна Могила), та об'єкти навмисно створені людиною. Зазначимо, що така пам'ятка, як Кам'яна Могила, може також бути розглянута у відповідних таксономічних рівнях групи "петрогліфи". Пам'ятки наскельного мистецтва розподіляємо на печерні (у тому числі гроти та навіси) і на місцезнаходження, розташовані просто неба.

Музеєфікацію археологічних пам'яток, зокрема палеоліту, можна розглядати як технологічний процес. При їх експонуванні *in situ* треба враховувати структурні елементи культурного шару¹.

Зупинимось на основних підходах збереження пам'яток стародавнього кам'яного віку.

Після відкриття у 1950-1960-х рр. пізньопалеолітичних жител з кісток мамутів мадленського часу на Мізинському поселенні (Чернігівська обл.), Межиріцькому (Черкаська обл.) та Добранічівському (Київська обл.) поселеннях археолог І. Г. Шовкопляс та палеонтолог-палеозоолог І. Г. Підоплічко почали використовувати заходи із збереження палеонтологічної кістки. І. Г. Підоплічком були здійснені натурні реконструкції житла № 1 з Мізинського та першого з Межиріцького поселень, які стали експонатами у Національному науково-природничому музеї НАН України. У 2006 році територія оголювання відкладень крейдяної системи, куди входить і стародавнє поселення Мізин, оголошена Мезинським національним природним парком.

На місці розкопок Радомишльського пізньопалеолітичного поселення (пункт І) з відкритими рештками шести жител із кісток мамутів (Житомирська обл.), здійснених у 1957-1965 рр. під керівництвом І. Г. Шовкопляса, встановлено пам'ятний знак з написом.

Єдиною частково музеєфікованою пізньопалеолітичною пам'яткою в Україні з рештками житла з мамутових кісток є Добранічівське пізньопалеолітичне поселення. Під керівництвом І. Г. Шовкопляса ділянка розкопу з рештками четвертого ГПК законсервована *in situ*. У 1977 р. відкрито Археологічний музей «Добранічівська стоянка» як філіал Яготинського історичного музею ім. Тараса Шевченка. Третій ГПК у 1969 році було взято монолітами і перенесено до стаціонарного дерев'яного павільйону у Переяслав-Хмельницький музей народної архітектури та побуту.

Археолог М.І.Гладких наголошує на тому, що природним шляхом рештки пізньопалеолітичних жител *in situ* неможливо довготривало зберігати і тому необхідно використовувати штучні консерванти, такі як полімери².

На думку реставратора О. В. Жмур, потрібно досить обережно втручатися у матеріальну структуру палеонтологічної кістки. При цьому вкрай небажаним є використання таких полімерів, як побутові клеї³.

Механічна очистка сухим способом бивнів та кісток мамутів ведеться з 1990-х рр. у відповідних павільйонах на Межиріцькому (Н. Л. Корнієць) та Гінцівському (Л.А. Яковлева) пізньопалеолітичних поселеннях для збереження відкритих ГПК

з метою експонування *in situ* ⁴.

Серед палеолітичних пам'яток, які збережені *in situ*, заслуговує на увагу проведена музеєфікація з відповідною консервацією під керівництвом антрополога і археолога Л. Лікі у 1960-х рр. багат шарової палеолітичної пам'ятки в Олдувайській ущелині (Танзанія). Пам'ятка розташована між г. Кіліманджаро та о. Вікторія на плато Серенгеті. За А. Келдвеллом, досліджено сім основних культурних шарів з викопними рештками Номо. Шари датуються від 2 млн. 100 тис. років тому до 15 тис. років тому. У нижньому шарі виявлено рештки Номо Habilis, Australopithecus Boisei, у другому шарі – Номо Habilis, Номо erectus, Australopithecus Boisei, у верхньому – скелет Номо sapiens (17 тис. років тому). За Є. М. Хрисанфовой, у 1959 р. знайдені рештки австралопітека з кам'яними артефактами (*Zinjanthropus boisei* Leakey) (I шар). З цього шару також походять рештки Номо habilis (відкриті 1960 р., 2 – 1,7 млн. років). Станом на 1980 р., було відомо 60 викопних решток – I і нижня частина II шару (Номо habilis, *Zinjanthropus*), верхня частина II шару до верхньої частини IV шару (Номо erectus) – 1,6/1,5 – 0,3 млн. років тому. В ущелині співіснували Номо habilis (ОН – 7, ОН – 13, ОН – 16) та Australopithecus boisei (ОН – 5, Пеніндж). 1960 р. у другому (нижньоплейстоценовому) шарі відкриті рештки Олдувайського пітекантропа. За археологом Г. М. Матюшиним, у нижньому I шарі, який за калій-аргоновим методом датується – 1,85 – 1,75 млн. років, відкриті рештки парантропа (зінджантропа), австралопітека (презінджантропа), австралопітека (людини «вмілої»), у II шарі (низ) – 1,1 млн. років рештки пітекантропа (?), людини прямоходячої, парантропа (?), людини прямоходячої, у II шарі (верх) – 0,49 млн. років рештки людини прямоходячої та парантропа (?), у IV шарі рештки неандертальця (?). Археолог Д. Ламберт датує I шар – 2,0 – 1,7 млн. років тому, II шар – 1,7 – 1,1 млн. років тому, III шар – 1,1 – 0,8 млн. років тому, IV шар – 0,8 – 0,6 млн. років тому. У нижньому шарі Л. та М. Лікі відкрили житлову конструкцію з базальтових блоків діаметром 3,5 – 4,3 м, яка датується 1,8 млн. років тому. Покрівля була зроблена з гілок та листя. Така будівля нагадує житло племені окомбамбі, яке існує у Південно-Західній Африці. Реконструкція будівлі експонується *in situ*. Вважається найранішою з відомих у світі житлових конструкцій. Пам'ятка входить до Національного природничого парку Серенгеті (створений у 1959-1981 рр.). Площа парку 14,763 кв. км. Включаючи прилеглі резервати, площа становить 23000 кв. км. ⁵.

Також проведена музеєфікація стоянки первісної людини у с. Вертешсьлошше за 50 км від Будапешта. Пам'ятка відкрита у 1962 р. географом М. Пеці. Музеєфіковано культурний шар раннього палеоліту з антропологічними рештками Номо erectus (за О. М. Хрисанфовой, І. В. Перевозчиковим; Номо sapiens seu erectus, за М. Габорі; Номо erectus palaeohungaricus, за Я. Єлінеком). Антропологічні рештки, чопери, рештки вогнищ з кістяним вугіллям у травертиновому кар'єрі досліджено у 1965 р. Збудовано павільйон. Дослідження і музеєфікацію проводив археолог Л. Вертеш. Пам'ятка датується 350 тис. років тому. Є філіалом Будапештського національного музею ⁶.

Значні труднощі пов'язані із збереженням таких пам'яток, як петрогліфи. Не зупиняючись докладно на методиці дослідження наскельного живопису, відзначимо, що консерваційні заходи, які застосовуються на даних видах пам'яток, а саме: зволоження стародавнього живопису, висвітлення петрогліфів крейдою або фарбою, застосування вапнякового розчину, зняття гіпсових зліпків за допомогою хімікатів, - негативно відбиваються на матеріальній структурі пам'ятки. Дослідники (Р.Дж. Беднарик, Є. Г. Девлет, В. І. Молодін) віддають перевагу непрямим заходам захисту таких пам'яток (водовідведення, козирки тощо) і проведенню ретельної фіксації наскельного живопису.

При цьому по можливості необхідно використовувати безконтактні методи копіювання, такі як ручний та відеокомп'ютерний, створення муляжів – рельєфних фотокопій площин із живописом методом стереофотограметрії ⁷.

Інженер-геолог О. Вязкова наголошує на необхідності вивчення природних нашарувань поверхонь з петрогліфами. Так, у 1980-х роках на основі проведеного інженерно-геологічного аналізу пам'ятки "Шишкінські писаніці" (Прибайкалля, Росія) вона виявила на поверхні скельного масиву мінерала увелліта ($C_3C_2O_4H_2O$) органічного походження, що вкриває рисунки тонкою плівкою – до $0,3 - 0,5$ мм. Археологи почали знімати цю плівку, що викликало руйнування стародавніх зображень. Проте мінерал увелліт сприяє захисту поверхонь від вилуговування і, на думку О. Вязкової, утворену плівку навпаки потрібно зміцнювати ⁸.

Для збереження палеолітичних пам'яток *in situ* можуть бути застосовані заходи з музеєфікації палеонтологічних об'єктів. Так, у 1960-х рр. у США було створено два палеонтологічних заповідники. У Національному парку штату Юта відкрито Музей динозавра. Над природним масивом, де зафіксовані місця виявлення решток динозаврів, збудовано музей-павільйон. Перший поверх музею – експозиція *in situ*; другий – науково-дослідний центр. У містечку Рокі-Хілл (штат Коннектикут) створено Музей природничої історії *in situ*. Павільйон площею 850 кв. м покриває корінні породи із скам'янілими відбитками слідів динозаврів.

Аналогічні підходи застосовані при створенні у 1970-х рр. музею просто неба у кар'єрі Мессель (Німеччина), де відкрито місцезнаходження викопних решток середньо еоценових тварин та рослин. Місцезнаходження юрських та крейдяних викопних тварин збережені *in situ* у середині 1980-х рр. на території департаменту Альпи, Верхній Прованс (Франція). У цей же час створено державний палеонтологічний заповідник Іпойтарноц (Угорщина), де на плиті пісковики виявлено сліди хребетних нижнього міоцену. Над плитою збудовано кам'яний павільйон ⁹.

Нещодавно в Україні під керівництвом геолога О. М. Адаменка та археолога Л. Г. Мацкевого розроблено наукову концепцію створення комплексного палеонтолого-археологічного міжнародного «Парку льодовикової епохи» *in situ* на околицях с. Старуня Богородчанського району Івано-Франківської області ¹⁰.

Таким чином, програми музеєфікації палеолітичної пам'яток повинні складатися з інженерно-геологічної оцінки (паспорта) території, де розташована та чи інша пам'ятка і яку передбачено експонувати *in situ*, та матеріальної структури відкритого об'єкта, методів консервації, інженерно-технічних заходів щодо охорони відкритих пам'яток *in situ*: встановлення ґрат, захисних решіток, прокладання сідців, спорудження відповідних павільйонів, навісів тощо.

Без розробки методик консервації палеолітичних пам'яток із залученням інженерів-геологів, палеонтологів, реставраторів не можна приступати до музеєфікації, кінцевою метою якої є демонстрація відкритих комплексів та окремих об'єктів у режимі музею-заповідника. При цьому необхідно використовувати оборотні процеси.

Джерела та література:

1. Кепін Д. Музеєфікація об'єктів археологічної спадщини в Європі: на прикладі пам'яток первісної культури. – К.: Центр пам'яткознавства НАНУ та УТОПІК, 2005. – 176 с.; Титова Е. Н., Кепін Д. В. Проблемы музефикации памятников первобытной археологии в Украине // Склоны на исторических территориях. Материалы VII Международного научно-практического семинара «Комплексное изучение и сохранение исторических территорий». Рязань, 26 – 30 апреля 2004. – Рязань: Издательство Рязанского историко-архитектурного музея-заповедника, 2006. – С. 30 – 34; Титова Е. Н., Кепін Д. В. Популяризация достижений первобытной археологии средствами музейной экспозиции // Человек, культура и общество в контексте глобализации. Материалы междунауч. конф. – М.: Российский ин-т культурологии; Академический проект, 2007. – С. 200 – 202.

2. Шовкопляс И. Г. Мезинская стоянка. – К.: Наукова думка, 1965. – 326 с.; Пидопличко И. Г. Межиричские жилища из костей мамонта. – К.: Наукова думка, 1976. – 240 с.; Гладких М.І. Пізньопалеолітичні житла, методи їх консервації та експонування // Археологія. – 1972. – № 6. – С. 106 – 107; Gladkih M. I., Kornietz N. L., Soffer O. Mammoth-Bone Dwellings on the Russian Plain // Scientific American. – 1984. – Vol. 251, N 5. – P. 164 – 175; Шовкопляс И. Г. Добраничевская

позднепалеолитическая стоянка на Украине: исследование, экспонирование // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. – 1992. – Вып. 206. – С. 85 – 90; Шовкопляс І. Г. Пам'ятник – історичній пам'ятці // Археометрія та охорона історико-культурної спадщини. – 2000. - № 4. – С. 135 – 139.

3. Жмур О. В. Реставрация и консервация археологической кости в полевых условиях: недостатки и преимущества // Радловские чтения 2006. Тезисы докладов. – СПб, 2006. – С. 261 – 265.

4. Корниец Н. Л., Соффер О. А., Адवासно Дж., Величко А. А. Продолжение исследований на позднепалеолитической стоянке Межирич // Археологічні дослідження в Україні 1993 року. – К.: Ін-т археології НАН України, 1997. – С. 70 – 71; Gladkik M., Jakovleva L. Les sites d'Ukraine: de Mejrîche a Gontsy: et leurs Cabanes en os de mammoth // Dossiers d'archeologie: les Mammouth. – 2004. – N 291, Mars. – P. 64 – 67; Jakovleva L., Djinjian F. Le site paleolithique de Gontsy (Ukraine) // Dossiers // Dossiers d'archeologie: les Mammouth. – 2004. – N 291, Mars. – P. 68 - 73.

5. Матюшин Г. Н. У истоков человечества. – М.: Мысль, 1982. – 144 с.; Ламберт Д. Доисторический человек. Кембриджский путеводитель. – Л.: Недра, 1991. – С. 114 – 115; Хрисанфова Е. Н., Перевозчиков И. В. Антропология. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – С. 47 - 67; Гебель П. Природное наследие человечества. Ландшафты и сокровища природы под охраной ЮНЕСКО. – М.: БММ АО, 1999. – С. 58 – 61;

[_http://www.mnsu.edu/emuseum/archaeology/sites/africa/olduvai_gorge.html](http://www.mnsu.edu/emuseum/archaeology/sites/africa/olduvai_gorge.html)

6. Dobosi T. Viola Palaeolithic Man in the Altal-er Valley. – Tata, 1999. – 65 p.

7. Беднарик Р. Приоритетные направления в работах по консервации памятников наскального искусства // Наскальные рисунки Евразии: Сб. науч. тр. – Новосибирск: Наука, 1992. – С. 8 – 13; The UNESCO Courier. – 1998. – April. – 40 p.; Дэвлет Е.Г. О некоторых тенденциях в исследовании наскальных изображений // Российская археология. – 1999. - № 2. – С. 77 - 85; Молодин В.И. Наскальное искусство Северной Азии: проблемы изучения // Археология, этнография и антропология Евразии. – 2004. – №3 (19). – С. 51 – 64.

8. Вязкова О.Е. Эколого-геологические аспекты сохранения наскальных рисунков «Шишкинские писаницы» // Инженерная геология. – 1992. - № 2. – С. 126 – 131.

9. Леггет Р. Города и геология. – М.: Мир, 1976. – С. 535 – 537; Вялов О. С. Местонахождение следов позвоночных Ипойтарноц в нижнем миоцене Венгрии // Следы жизни и динамика среды в древних биотопах. Тезисы докладов XXX Сессии Всесоюзного палеонтологического общества (23 – 27 января 1984 г.). – Львов: Всесоюзное палеонтологическое общество АН СССР, 1984. – С. 20 – 21; Современная палеонтология. Справочное пособие: В двух томах / Под ред. академика В. В. Меннера, профессора В. П. Макридина. – М.: Недра, 1988. – Т. 1. – С. 254 – 257.

10. Мацкевий Л. Г., Кочкін І. Т., Панахид Г. І., Ткачук Т. М. Дослідження Прикарпатської експедиції 2005 р. // Археологічні дослідження в Україні 2004 – 2005 рр. = Archaeological Researches in Ukraine 2004 – 2005. – К.; Запоріжжя: Дике поле, 2006. – С. 281 – 284; Мацкевий Л. Г., Панахид Г. І. Міжнародна наукова конференція «Польські та українські геологічні дослідження (2004 – 2005) в Старуні – місці знахідок шерстистих носорогів та інших вимерлих хребетних» (24 – 25 листопада 2005 р., м. Краків, Польща) // Там само. – С. 530 – 532

Василь Куриленко

ПАЛЕОЛІТ ОКРУГИ МІЗИНА (Нові дослідження ХХІ ст.)

Історія Мізинського археологічного музею нероздільно пов'язана з Мізинською стоянкою, її мистецтвом. У 1965 р. у книзі Шовкопляса мене вразив текст: «Важко знайти інші твори палеолітичного мистецтва, які б викликали стільки гарячих дискусій у відношенні їх розшифровки і не ставали від цього більш ясними і менше загадковими»(1). Схоже, тому у 1960-х рр. в Ленінграді – в художньому вузі темою моєї дипломної роботи стала не картина «Мізинське городище», а дослідження «Орнаменти стародавнього Мізина». Ця тема оформилась і в дисертації в 1970 р. при роботі в Бельцькому педінституті.

Тоді вже автором було зібрано стільки ще невідомих науці предметів первісного мистецтва, що вони стали основою попереднього Мізинського музею, відкритого у Мізинській школі в 1965 р. Але тут мене вражає вкрай загадкова подія: за 8 років до початку розкопок Шовкопляса на стоянці, у 1946 р., невідомий провидець у